

Наталія Мех (м. Київ)

«Собори душ своїх бережіть, друзі... Собори душ!..»

У статті зроблено спробу поглянути на роман Олесь Гончара «Собор» у широкому мовно-культурному вимірі. Розглянуто твір як духовний заповіт автора. Роман представлено очима сучасників. Особливу увагу приділено минулому українського народу, зокрема козаччині.

Шана до славетних проявів українського духу на різних часових зрізах історичного розвитку нашого народу, рішучість у збереженні та плеканні духовних скарбів, любов до людей та Батьківщини – все це ми бачимо в «орлиному» «Соборі» Олесь Гончара.

Ключові слова: Собор, цінності, вічність, віра, національні скарби, козаччина.

Natalia Mekh

«Sobor of the soul save, friends... Sobor of the soul!..»

The article attempts to take a look at Oles Honchar's novel «SOBOR» in a broad linguistics and cultural sense. The work is considered as a spiritual testament of the author. The novel is represented by the eyes of contemporaries. Particular attention is paid to the past of our people, in particular, the Cossacks.

Musical accents in the composition, comparisons, epithets, and other artistic means testify that Oles Gonchar is a person of high spiritual culture and wide artistic preference. True music, architecture, history – all this is in the circle of artist's interests. All this is not ordinary and refers to true values, to cultural memory, to the golden fund of the people.

The filigree work of the wizard, the attention to each word, and, at the same time, openness, courage in defending their views, their values and beliefs - all of this we find on the pages of the novel.

Honoring the glorious manifestations of the Ukrainian spirit at various times and sections of the historical development of our people, the determination to preserve and cultivate spiritual treasures, love for people and the homeland – all this we see in the «eagle» «SOBOR» Oles Gonchar.

This work reminds us of the «spirit of majestic freedom, directs us to eternity, to eternal values. It, like a gigantic bell, strives to awaken us, calls once more and once again to comprehend our lives, begs us «Save the soothsayers of you «SOBOR OF THE SOUL SAVE, FRIENDS ... SOBOR OF THE SOUL!..».

Key words: SOBOR, values, eternity, faith, national treasures, Cossack.

Наталія Мех

«Соборы душ своих берегите, друзья... Соборы душ!..»

В статье предпринята попытка взглянуть на роман Олесь Гончара «Собор» в широком культурном измерении. Рассмотрено произведение как духовное завещание автора. Роман представлен глазами современников. Особое внимание уделено прошлому украинского народа, в частности казачеству.

Уважение к славным проявлениям украинского духа на разных временных срезах исторического развития нашего народа, решимость в сохранении и преумножении духовных сокровищ, любовь к людям и Родине – все это мы видим в «орлином» «Соборе» Олесь Гончара.

Ключевые слова: Собор, ценности, вечность, вера, национальные сокровища, казачество.

Увага до славетних проявів українського духу на різних часових зрізах історичного розвитку нашого народу, рішучість у збереженні та плеканні духовних скарбів, любов до людей та Батьківщини – все це ми бачимо в «орлиному» «Соборі» Олесь Гончара. Цей твір, як велетенський дзвін, прагне пробудити нас, закликає ще

і ще раз осмислити своє життя, благає нас «Собори душ своїх берегти, друзі... Собори душ!..».

Вічність, вічні цінності... Це те, що не лишає нікого байдужим, це те, до чого найпотамніші устремління та прагнення, до чого лине душа. «Хоча кожна мить часу відкрита для вічності, кожної миті вічність може порушити

часову послідовність, вбираючи час у себе і таким чином перетворюючи його. Вічність не просто поза миттєвостями часу, вона в центрі кожної миті, і ця присутня в часі вічність надає часові його істинної цінності»¹.

До вічних цінностей нас кличе роман Олеся Гончара «Собор» як «дух величної вольності», як «устремління людини до вічності, знаходячи в ній для себе мету і натхнення», як гімн «праці справжній», воздвигнутий письменником, підноситься пам'ятником висоти людського духу, немеркнучої художньої краси і невичерпної правди»².

Важко не погодитися з міркуваннями Юрія Щербака про «Собор» – як символ єднання людей, звернення їх до найсокровенніших істин Буття, очищення душі від усього суєтного й безплідного. Місце, де для людини стає очевидним справжній зв'язок часів. Адже майбутнє, мов із зерна, проростає з минулого, і горе тому народові, який намірється відректися від своєї історії, мови, культури»³.

Духовний заповіт Олеся Гончара – збереження національного скарбу та передання його нащадкам, лунає у романі з вуст старого Нечуй-вітра. Ця засторога, надзвичайно важлива для кожного з нас, пор.:

«А тільки знай: понищиш, кинеш у небуття батьківське, то й власне твоє життя безцільно впаде, заглухне в тебе ж біля ніг... Людині дано пам'ять, що сягає у віки, тому вона й людина...»⁴.

По-особливому звучить у романі тема *козаччина*. Образи минулого, талановито виплекані майстром, наче постають перед очима читача. У творі знаходимо:

• Образи козаків-будівничих, пор.:

«А трохи правіше, по небокругу, знову... собор. Давні будівничі-козаки, засновуючи тут, у безлюдних плавнях, свою обитель, свідомо, мабуть, планували, щоб видно було весь

час їм оте, що збудували вони для своїх святинь»⁵.

• Образ останнього кошового Січі Запорозької Петра Калнишевсько (канонізованого Українською Православною Церквою у 2015 році, вшановують як *праведного Петра Калнишевського*), пор.:

«..із соловецьких країв, де суворий архангел дивиться на все з монастирської брами, де над вічними кригами чайки полярні кричать. У підземеллі однієї з веж монастирських цариця двадцять п'ять років гноїла в ямі закутого в ланцюги Калнишевського, останнього кошового Січі Запорозької. У ланцюгах .. дожив до ста тринадцяти літ, – тож чимось тримався в житті той в'язень царицин? Не тільки ж баландою, що соловецькі ченці в ту яму смердючу подавали раз на добу? Випоєному степовою волею, поверженому й закутому, може, додавали йому там сили не закуті ланцюгами згадки якраз про оцю сонячну українську широчінь?»⁶.

• Образи інших козаків-захисників, яких з нетерпінням чекали з походів вдома, пор.:

«..згадається кому-небудь, що в давнину козак, ідучи в похід, обіцяв дівчині привезти стільки шовків та стрічок, щоб, як розпустити, вистачило їх від шпиля собору до самої землі... Такі-то були козацькі стрічки»⁷.

Свою любов до рідної землі, прагнення до збереження духовних скарбів, повагу до народних традицій, шану та вдячність її героям – все це ми бачимо на сторінках глибокої, сміливої для свого часу, вистражданої літературної праці.

Нам імponує погляд Д. Сосновської на «Собор». Він досить неупереджений, незалежний погляд людини, позбавленої щонайменшого зовнішнього тиску та заангажованості. Дослідниця у розвідці «Камінь відкинутий стає наріжним» розглядає запеклу боротьбу в романі, яка точиться за святиню в «широкому

¹ *Калліст (Уер)*, єпископ. Внутрішнє царство / Єпископ Калліст (Уер). – К.: ДУХ і ЛІТЕРА, 2003. – С. 191.

² *Щербак Ю.* «Собор душі людської» / Юрій Щербак // Високоліття: Олесю Гончару 75: 36. матеріалів. – К.: Укр. Письменник, 1993. – С. 97.

³ Там само.

⁴ *Гончар О.* Вибрані твори: У 4 т. – Т. 1. – К.: Сакцент Плюс, 2005. – С. 504.

⁵ Там само. – С. 371.

⁶ Там само. – С. 382.

⁷ *Гончар О.* Вибрані твори: У 4 т. – Т. 1. – К.: Сакцент Плюс, 2005. – С. 382.

розумінні слова, незважаючи на те, що суспільна система, в якій діють герої, запрограмована рішуче придушити щонайменший потяг до надприродного. Причина цієї боротьби набагато важливіша, аніж зовні першорядна суперечка про зруйнування храму» – відзначає вона. І далі наголошує: «Йдеться про душу людини, про останнє і остаточне намагання поневолити її. В таємничому просторі собору психіка знаходить собі спільника, тому порожня і занедбана церковна споруда видається їй супротивникам не лише зайвою, але водночас і грізною. З огляду на цензуру Гончар, звичайно, не говорить про це відверто, але авторський підтекст тут не викликає сумніву. Собор непокоїть декого своїм зв'язком з релігійною традицією, що порушує цілісність комуністичного світогляду, але головна небезпека все-таки полягає в його зв'язку з минулим. Храм, вертикаль якого вказує на небо й збуджує думку про вічність, стоїть на землі на рештках своїх будівників та їхніх предків. І неможливо, дивлячись на цю величну споруду, не повертатися думкою до «лицарської козацької республіки», до заповіту, який вирішили залишити в споруді собору її останні спадкоємці»⁸.

Козацькі часи в історії України називають добою Бароко. Це широке поняття, не лише мистецький стиль, а й глибоко духовне поняття, особливе світовідчуття. Прийнято називати наш національний варіант бароко нового художнього смаку та виступало творцем художніх цінностей. Собор у романі Олесь Гончар – це саме козацький собор. «Історія собору засвідчує, що після зруйнування Січі, у безвиході потьомкінських часів, запорожці вирішили звести цей храм як своєрідний символ, котрий ніби промовляє: хоч у козака й вибило шаблю з руки, але не втратила душа козацького духу волелюбності і відчуття краси. Мистецтво, за словами головного героя, стало останнім притулком волі»⁹.

Привертає нашу увагу і така особливість роману «Собор» як його мелодійність, ліричність, і навіть музичність, попри соціальну гостроту й актуальності. Особливо це стосується центральної теми – теми *собору*. Олесь Гончар, як талановита, обдарована людина вмів дуже

тонко відчувати все прекрасне, гармонію, музику сфер. Здатність бачити та чути вічне у буденному житті цілком природньо вилілася на папір, пор.:

«Ось перед тобою шедевр, поема степового козацького зодчества. Є ритми свої в споруді собору, є вільний політ натхнення, любов висока... Собор ніби має в собі щось від стихії, навиває щось таке ж велике .. музика собору, музика отих гармонійно піднятих у небо бань-куполів – вона для тебе реально існує, ти здатен її чути... чим був колись цей собор, найбільший, найпишніший в єпархії. І праведників, і грішників – усіх він єднав. .. Горіли свічки, з розмашистих кадил пахощами ладану обдавало людей, сяяли в рушниках ікони, півча – аж розлягався собор – переливався райськими голосами, виспівуючи людям небесне, вічне блаженство... Але це відійшло, розтануло разом із ладанними димами, зостався... тільки оцей довершений архітектурний витвір, оця симфонія пластики»¹⁰.

Музичні акценти у творі, порівняння, епітети, та інші художні засоби свідчать про те, що Олесь Гончар – людина високої духовної культури і широких творчих уподобань. Справжня музика, архітектура, історія – все це опиняється у колі зацікавлень митця. Це все є не буденним і відноситься до істинних цінностей, до культурної пам'яті, до золотого фонду народу.

Іван Бокий відзначає, що образ собору – це неприхована розгорнута метафора, яка, по суті, дала назву всьому твору. «Що таке, власне кажучи, собор у «Соборі»? Цілком конкретний християнський храм, збудований козаками після розгрому Січі. Але собор водночас – і втілення високого духу народного, читай – самого народу, адже довкола долі козацького храму киплять усі пристрасті в Зачіплянці, собором вимірюється не тільки міра духовності, а й громадська сутність людини, він як рентген просвічує уми, душі, позиції, велич і ницість, благородство і підлоту, чистоту і звироднілість. Гончарівська метафора собору заснована на біблійному ґрунті і водночас – на реальних фактах: ідеологи бездуховності полюбили храми перетворювати у торжища... в тому храмі, де колись гриміли літургії і хорали, а в нові часи

⁸ Сосновська Д. Камінь відкинутий стає наріжним / Данута Сосновська // Високоліття: Олесю Гончару 75: 36. матеріалів. – К.: Укр. Письменник, 1993. – С. 109.

⁹ Там само. – С. 109.

¹⁰ Гончар О. Вибрані твори: У 4 т. – Т. 1. – К.: Сакцент Плюс, 2005. – С. 276-277.

все віддане на поталу блюзнірству і святотатству. Саме через оцей рентген собору, через оцю розгорнуту метафору, яка завдяки щедрій руці великого майстра обросла живою плоттю людських образів і думок, українська література чи не вперше в радянські часи не просто явила світові виразки, вади, родимі плями режиму, а й у всій повноті дала моральний зріз, образ системи, яка прирекла розумний, талановитий, чесний і працьовитий народ жити в царстві брехні, неволі, національного самоприпинення, духовного і матеріального занепаду»¹¹.

З сумом, болем, обуренням читаємо у романі про той часовий зріз, про страшний режим, який прагнув знищити все святе в людині, який нещадно попирав духовні цінності та все що було пов'язане з вірою, з Богом: «Посеред собору кучугури комбікорму, далі звалені цупкі паперові мішки з суперфосфатом, ще далі, в кутку, обгризений, темного дерева іконостас, з різьбленими гронами та виноградним листям. Колись, кажуть, цей іконостас розпиляли, поділили між музеями, і частина оце й тут зосталась... Вічні присмерки стоять по кутках собору. Тільки вгорі, у височині центрального купола, було блакитне, як у небі, серед золотих зірок сяюче білів намальований голуб з розкинутими крилами, цілком зберігся й портрет якогось небесного юнака-святого в ясно-червоній одежі... Там не видно було ні пилуки, ні павутиння, там панувало світло небес. Густо-блакитне небо й по ньому золоті зірки!»¹².

Григорій Тютюнник назвав «Собор» «орлиним», «соколиним» романом. Важко заперечити такі влучні епітети. Дійсно, відчувається політ думки митця понад часом, крізь віки. Політ до джерел, до величчя людського духу, до глибин нашої культурної пам'яті, пор.: «...поволі, але вперто підіймаються голуби над собором, як наче і собор витягують за собою, круг за кругом тягнуть у небо разом з його банями та шпильями, виводячи над цим видимим ще свій, якийсь вищий, невидимий собор»¹³.

Гончар-мислитель, проникливий митець, філософ, художник слова зміг представити на суд Божий та людський твір, який нікого не залишає байдужим. Вічні питання та вічні цінності, ось до чого тягнуться люди, пор.:

«– Зараз почую, що людина велика...

– Не завжди велика, але буває вона велика, це ж факт.

– Коли, якщо не секрет?

– Тоді я великий, коли будую, коли творю...

– Творити – в цьому єдиний сенс?

– А хоча б! Античні майстри, будівничі пізніших віків... Хіба вони не виправдали своє буття на землі? Людині властиво жити почуттям доцільності, почуттям безконечності. Людина прагне продовжити себе в далеч майбутнього – хіба це неприродно? Все живе в природі прагне цього. Навіть квітка квітує для того, щоб зоставити після себе насіння, щоб знову відтворити свій квіт у майбутньому... А мистецтво – це не вигубний слід людства, його злети, його верхогір'я, на яких панує дух перемоги над смертю, дух незнищенності...»¹⁴.

Філігранна робота майстра, увага до кожного слова, і, разом з тим, відкритість, сміливість у відстоюванні своїх поглядів, своїх цінностей та переконань – все це ми знаходимо на сторінках роману, пор: «Уяви себе раптом катапультованим .. у далеке майбуття... Уяви себе там! Яким звідти постане для тебе цей наш собор, і фрески Софії, і мадонни Рубльова. Подивися звідти на них. Звідти склади їм ціну, дивовижним витворам генія людського! Чи не такими очима дивимось ми зараз на художні шедеври еллінів, етрусків, майстрів давнього Єгипту... Час ущільнюватиметься, віки старітимуть, а мистецтво молодітиме вічно!»¹⁵.

Роман «Собор» та інші твори Олеся Гончара привертають увагу читача чутливим ставленням автора до звичайних людей, до простих трударів, до юних, зрілих та старих, до всіх. До людини, до її душі. Потаємні мрії, прагнення та сподівання – все це помічав митець і переносив на папір. Його герої дуже різні, але ті важливі

¹¹ Бокий І. Тяжке, але праведнее щастя / Іван Бокий // Високоліття: Олеся Гончару 75: 36. матеріалів. – К.: Укр. Письменник, 1993. – С. 33.

¹² Гончар О. Вибрані твори: У 4 т. – Т. 1. – К.: Сакцент Плюс, 2005.. – С. 297-298..

¹³ Там само. – С. 285.

¹⁴ Там само. – С. 443.

¹⁵ Там само. – С. 444.

одкровення, які їхніми вустами до читача доносили автор, надзвичайно цінні для духовного прозріння та зростання, пор.: «Але тоді не знав, що то – зодчество, не знав, що те світло творинь, той голос невідомих будівничих був посланий із сивої давнини і для його душі, що й для неї голос той призначався. І хіба винен ти, що дивився на все те очима, які не вмiли та й не бажали нічим дорожити, не розуміли, що перед ними скарби? Тільки згодом, згодом відчуєш це, пройшовши півсвіту дорогами руїн і страждань. А тоді, в часи великого очманіння, хіба що випадок уберег тебе, що разом із такими ж, як і сам, юними завзятями не пішов розвалювати собори..»¹⁶.

О.Гончар називає той час – часом великого очманіння. Жахливий, жорстокий час, коли перевірялися на міць людські душі. Час справжніх мучеників за віру! Вони, нескоренні кривавою тоталітарною машиною, показали приклад

іншим, не зрадили своїм переконанням, свiдомо йшли до кінця! І переходили у вічність!

«Якщо людина дозволить іншим вимотати із себе душу, вона стає рабом» – стверджує Д. Сосновська. І далі розмірковує: «Тому-то весь роман пронизує драматичний заклик: «Бережіть собори ваших душ». Собор в книзі Гончара постає глибоким символом. Собор-храм і собор-душа з'єднуються у сфері священнодіяння, взаємно обумовлюючи своє існування. Вони є притулком і захистом». «Собор – це образ і доповнення неба. .. Знищити собор – все одно що втратити світло»¹⁷.

Автор «Собору», великий художник слова, глибокий дослідник душі нашого народу вилив біль своєї душі, і його почули небайдужі, які цей біль несли в собі, не завжди усвідомлюючи це. Адже це незагоєна рана, спільний біль, закарбований у духовній та культурній пам'яті народу. Його почули... І були вдячні...

References

Bokyi I. Tiazhke, ale pravednee shchastia / Ivan Bokyi // Vysokolittia: Olesiu Honcharu 75: Zb. materialiv. – K.: Ukr. Pysmennyk, 1993. – S. 33. [in Ukrainian].

Honchar O. Vybrani tvory: U 4 t. – T.1. – K.: Saksentsent Plius, 2005. [in Ukrainian].

Kallist (Uer), yepyskop. Vnutrishnie tsarstvo / Yepyskop Kallist (Uer). – K.: DUKh i LITERA, 2003. – S. 191.

Shcherbak Yu. «Sobor dushi liudskoi» / Yurii Shcherbak // Vysokolittia: Olesiu Honcharu 75: Zb. materialiv. – K.: Ukr. Pysmennyk, 1993. – S.97. [in Ukrainian].

Sosnovska D. Kamin vidkynutyi stae narizhnym / Danuta Sosnovska // Vysokolittia: Olesiu Honcharu 75: Zb. materialiv. – K.: Ukr. Pysmennyk, 1993. – S. 109. [in Ukrainian].

¹⁶ Там само. – С. 383-384.

¹⁷ Сосновська Д. Камінь відкинутий стає наріжним / Данута Сосновська // Високоліття: Олесю Гончару 75: Зб. матеріалів. – К.: Укр. Письменник, 1993. – С. 110, 114.